

Čarna Brković

"Plutajući označitelji": pregovaranja oko značenja nacionalnog u Crnoj Gori *na Internet-forumu Café del Montenegro* *

Apstrakt: Rad predstavlja analizu naracija o osećanju nacionalnog pripadanja u Crnoj Gori u okviru foruma Café del Montenegro. Praksa korisnika Internet-foruma je posmatrana kao kulturni angažman – svojevrsno "praktikovanje" države i osećanja nacionalne identifikacije. Ispisivanjem, prepiranjem, pregovaranjem značenja države i nacije stvoreno je mnogo različitih i razlomljenih znanja – ponuđeno je mnogo istorija, različitih geografija, puno etika i politika. Sa jedne strane, time se direktno potkopava, ugrožava, preispituje moć državnog nacionalnog narativa, međutim, govor o naciji, o državi, o autentičnim privrženostima, istovremeno proizvodi državu-naciju kao stvarno postojeću. Rezultat zajedničkog ispisivanja na forumu jeste višegodišnje uporno pregovaranje oko smisla nacionalnih kategorija u Crnoj Gori.

Ključne reči: nacionalno pripadanje, antropologija Interneta, Internet forum, Crna Gora, kulturni angažman, reprodukcija države

Rad je rezultat istraživanja Internet-foruma Café del Montenegro vršenog u periodu april-jul 2007. godine. Café del Montenegro (CdM) je najposećeniji forum u Crnoj Gori, a njegovi korisnici često i intenzivno raspravljaju o nacionalnim osećanjima. Pokazaću kako su korisnici određivali značenja nacionalnih termina, i ukazaću na to kako je virtuelni prostor foruma iskorišćen za preispitivanje i reprodukovanje nacionalnih privrženosti.

Činilo mi se da je Internet forum posebno zanimljivo mesto za analizu osećanja pripadnosti iz više razloga. Marina Simić napominje da:

"(...) antropološko istraživanje bi trebalo da pokuša da kontekstualizuje apstraktne ideje države, koje su obično deo socioloških i političkih pristupa, u

* Istraživanje za ovaj članak je sprovedeno u okviru projekta "New and Ambiguous Nation-building in South-eastern Europe", koje finansira Fondacija VolksWagen i Austrijski fond za nauku, a sprovodi Institut za studije istočne Evrope, Free University Berlin, i Odeljenje za istoriju jugo-istočne Evrope, Graz University.

život 'običnih ljudi' i u njihove svakodnevne prakse kroz koje ideja države 'biva petrifikovana'.¹ (Simić 2006: 306)

Internet može biti shvaćen upravo kao prostor u kome "obični ljudi" praktikuju ideje i osećanja. Takođe, Internet forum predstavlja mesto u kome individualne prakse i priče postaju vidljive i javne. Želeći da razumem među-igru u kojoj političko i nacionalno oblikuju i, istovremeno, bivaju oblikovani individualnim, naizgled beznačajnim delovanjima, odlučila sam da analiziram naracije o osećanju nacionalne i državne pripadnosti korisnika foruma.

Oko 20% (130000) ljudi u Crnoj Gori koristi Internet², a preko 7500 osoba su registrovani posetioci foruma koji sam istraživala. Čini mi se da je mesto za koje toliki broj ljudi smatra da je vredno posećivanja, istovremeno i vredno istraživanja.³

Teorijsko-metodološki okvir

U pokušaju razumevanja načina proizvodnje nacionalnog osećanja, pažnja se može usmeriti ka najraznovrsnijim nivoima i domenima stvarnosti sa kojima se nacionalno prepliće.⁴ Meni je bilo zanimljivo pitanje kako velike, institucionalno stvorene, nacionalne priče bivaju inkorporirane u pojedinačne živote, odnosno kako individue osećaju, razumevaju i redefinišu nacionalne privrženosti.

U ovom delu ću prvo predstaviti koncept kulturnog angažmana (Hercfeld 2004). Čini mi se da je Hercfeldov koncept koristan zato što je autor njime uspeo da savremene teze studija roda i studija kulture preoblikuje tako da se mogu iskoristiti za proučavanje nacionalnog osećanja. Hercfeld je prihvatio koncept identiteta formulisan u studijama pola i roda (prevashodno kroz delo Džudit Batler) i prilagodio ga proučavanju procesa stvaranja nacionalnog pripadanja (pod time pre svega mislim na razumevanje identiteta kao perfor-

¹ "An anthropological inquiry should try to locate abstract ideas of the state that are usually found in sociological and political accounts of the question in the life of 'ordinary people' and their everyday practice through which the idea of state 'get reified'" (Prevod Č. Brković.)

² Podaci dobijeni iz izveštaja UNDP-a, čiji se deo može naći na adresi: http://www2.undp.org.yu/montenegro/files/press_releases/Media%20Advisory%20-%20Dan%20borbe%20protiv%20siromastva%2016%20oktobar%2006.pdf

³ O značaju koji veb prezentacije, odnosno Internet forumi, mogu imati u proizvodnji osećanja pripadanja pogledati: Gavrilović 2007: 70-85; Đorđević 2005: 263-274. Treba napomenuti da CdM forum posećuje i veliki broj ljudi koji žive u inostranstvu a državljani su Crne Gore, kao i da posetioci ne moraju biti registrovani, pa je broj potencijalnih korisnika veći.

⁴ Na primer, pogledati: Đorđević 2006: 22-34; Jansen 2005; Milenković 2003: 133-148; Nedeljković 2007; Simić 2006a: 25-41; Žikić 2003: 287-302.

mativnog procesa – izvođenja, činjenja, praktikovanja; na pomeranje odgovornosti za konstrukciju identiteta sa "velikih" narativa na pojedince – individue u ovom okviru nisu prosti proizvodi meta-naracija, već podjednako odgovorni učesnici u sopstvenoj proizvodnji; i na podsećanje da su ne samo kognitivni okviri već i emotivna investiranja važna za re-produkovanje identiteta). Zatim ću skicirati zašto kritika i redefinisavanje osećanja pripadanja ne nosi nužno pretnju po stvarnost i postojanost nacionalne države.

U drugom delu razmatram opšta pitanja u vezi sa proučavanjem Interneta, poput pitanja postojanja virtuelnih zajednica, analitičke svrhovitosti opozicije stvarno:lažno u proučavanju Interneta, kao i odnosa virtuelne i ne-virtuelne socijalnosti, a zatim iznosim zaključke do kojih sam došla tokom istraživanja.

Kulturni angažman i država koja opstaje

Majkl Hercfeld je odredio koncept kulturne intimnosti tako da se njime mogu dovesti u vezu mali, individualni činovi s velikim nacionalnim i državnim narativima; prakse s osećanjima; "pogled s vrha" i "pogled s dna"; odnos između "nas" i "stranaca" .

Hercfeld akcenat stavlja na kulturni angažman – "praktikovanje" države i osećanja nacionalne identifikacije. Kaže da antropolozi "još uvek često polaze od zvanične ideologije kao tačnog objašnjenja suštine nacionalne države" (Hercfeld 2004: 18). Međutim, iza zvanične ideologije nalaze se brojni nivoi kreativnog neslaganja, odnosno male, individualne prakse čija ponavljanja uvek ponovo proizvode državu i one koji joj pripadaju. Subjekti države su građani, ili preciznije, osobe koje oslonac nacionalne identifikacije nalaze u konceptu "svoje države". Oni nastaju i uvek se ponovo proizvode kroz činove govorenja o državi (pozitivno ili negativno), kroz prihvatanje/izvrtanje državnih simbola, ukratko – kroz perpetuiranje i "praktikovanje" države. Hercfeld navodi da:

"Samim tim što o 'njoj' govore na taj način, na državu se pozivaju čak i građani koji tvrde da joj se suprotstavljaju: oni 'nju' krive za svoje neuspehe i nesreću ili za izdaju nacionalnih interesa koje ona pretenduje da predstavlja i čuva. Međutim, tim sitnim činovima esencijalizacije svi oni doprinose da država postane trajan i neodvojiv deo njihovog života" (Hercfeld 2004: 18).

Ili, drugim rečima, sam čin govora o državi kao takvoj (dobroj, lošoj, odgovornoj...) proizvodi državu kao naturalizovani, realno postojeći, kao stvarni i neupitni entitet. Ovakve male, anegdotalne prakse izvođenja države odigravaju se na svim njenim nivoima. Po Hercfeldu, bitno je delovanje – kulturni angažman "zajednički velikom broju učesnika". Politički funkcioneri, doktorke, državni zvaničnici, policajci, birokrate, kradljivci stoke, umetnici, radnici i pilotkinje – proizvode državu kao prirodnu i sveprisutnu, govoreći o njoj i praktikujući je.

Na pitanje kako je moguće da takvi različiti "nivoi", odnosno interesne grupe koje se nalaze u asimetričnim odnosima moći, imaju podjednak značaj za proizvođenje države, Hercfeld kao odgovor pruža koncept kulturne intimnosti:

"Ovde opisani pristup može se okarakterisati kao istraživanje odnosa između pogleda s dna i pogleda s vrha. Ali sam skloniji da 'vrh' i 'dno' posmatram samo kao dve vrste mnogih prelamanja kulturnog angažmana koji je zajednički velikom broju učesnika... Šta je zajednička osnova koja konačno ukida mogućnost jasno definisanih, nepromenljivih nivoa moći? Tvrdim da najvažniju ulogu u tome ima kulturna intimnost" (Hercfeld 2004: 19-20).

Kulturna intimnost podrazumeva one aspekte identiteta koji se pred "Drugima" prihvataju kao neprijatnost, a među "Nama" stvaraju osećaj pripadnosti zajednici. To su različite prakse i priče koje se pred strancima doživljavaju kao "arhaične", "tradicionalne", "zaostale", "pred-moderne" i sl. dok njihovo izvođenje pred "svojima" stvara osećanje prisnosti i bliskosti. Hercfeld smatra da takva, posebna, vrsta osećanja kulturne intimnosti omogućava da osobe pozicionirane na različitim društvenim mestima potpuno ravnopravno i sa jednakim emotivnim investiranjima proizvode državu.

Mislim da kulturna intimnost može biti shvaćena kao praktikovanje fantazije o naciji i državi, fantazije koja "sprovodi svakodnevno održavanje države"⁵ (Navaro-Yashin 2002: 4). Jael Navaro-Jašin uspeva da uhvati trenutke kada se političko javlja u obliku "bljeska" – fantazija o državi ne može u potpunosti biti opisana logičnim, koherentnim naracijama osoba. Fantazija se pojavljuje u neočekivanim domenima – u strahovima, glasinama, nadanjima, anegdotama. Osobe koje pregovaraju oko značenja države, koje su preispitale, kritikovale i transformisale zvanične narative o državi, ne predstavljaju konceptualnu pretnju po državu. Naprotiv, upravo kroz njihove kritike, delovanja i osećanja država opstaje.⁶

Autorica objašnjava postojanost države preko cinizma, koji definiše kao "delovanje koje se pretvara da ne zna"⁷ (Navaro-Yashin 2002: 163). Država je apstrakcija izvan koje ne može biti inteligibilnosti, mogućnosti razumevanja i

⁵ "does everyday maintenance work for the state".

⁶ "Fantazija, po Žižekovom čitanju Lakana (1995), jeste psihički simptom koji nastavlja da živi i nakon analize, kritike ili dekonstrukcije. Delovanje 'fantazije' stvara nesvesnu psihičku privrženost upravo onom objektu (npr. državi, naciji, javnom diskursu) koji je bio dekonstruisan u domenu svesti. Drugim rečima, fantazija neprekidno izmiče dekonstrukciji. Ona neosetno i nevidljivo regeneriše i podržava rekonstrukciju političkog, upravo u momentu njegove kritike (...) Zaista, simptom države nastavlja da živi uprkos sabotazama njegove moći. Kako? Sila i fizička moć nisu jedini odgovori. Država živi kroz fantazije svojih subjekata koji je regenerišu i ponovo uspostavljaju nakon njenih brojnih kriza". (Navaro-Yashin 2002: 4) Prevod svih citata iz navedene knjige: Č. Brković.

⁷ "doing as if one doesn't know"

razmišljanja (ili, barem još uvek ne). Cinizam sugerije da individue razumeju da je država apstraktna i ne-esencijalna. Međutim država opstaje i pored podsmeha, ljutnje, kritike – država je fantazija koju ne želimo/ne možemo da napustimo, jer oblikuje emocije i margine poznatog, mislivog i sigurnog sveta.⁸

Stvarnost virtuelnog

Da li su virtuelne zajednice zaista zajednice? Dejvid Alan Kun je ispitivao da li se sociološki koncept zajednice može primeniti na "sobe za čatovanje", i došao do zaključka da se kategorije koje karakterišu sociološku definiciju zajednice mogu pronaći i u virtuelnom kontekstu, odnosno da sobe za čatovanje "mogu biti smatrane virtuelnom zajednicom" (Coon 1996).⁹ Stolterman, Agren i Kron pišu:

"Virtuelna zajednica je iznad svega društveni entitet. Nju sačinjava određen broj ljudi koji su međusobno povezani kroz upotrebu specifične tehnologije. U tradicionalnom društvu često vidimo zajednice kao nešto što biva stvarano geografskom bliskošću (selo, susedstvo, grad, itd.) ili kroz pripadnost organizaciji (škole, crkve, sportovi, hobiji, itd.)."

(Stolterman, Agren i Croon 1999)

Međutim, u vezi s virtuelnim zajednicama nešto je očigledno drugačije – materijalnost Interneta oblikuje komunikaciju drugačije od ne-virtuelnih prostora. Jezik, tempo diskusije, geografija i neverbalne oznake uslovljene su

⁸ "Šta je cinizam (...) 'Oni ne znaju da to čine' je fraza koja sumira marksističko posmatranje ideologije. Prateći Lakana, Žižek smatra da istorijski subjekti imaju veću sposobnost delovanja (čime stvara ne više, već daleko manje optimističan pogled na mogućnosti društvene promene od marksista). On postavlja klasičnu marksističku frazu o lažnoj svesti na drugi tas govoreći 'oni vrlo dobro znaju šta rade, ali ipak i dalje to rade'" (Navaro-Yashin 2002: 159); "Ovde, postoji svest o državi kao farsu, prepoznavanje ili svest o otuđenju. A ipak, istovremeno, dolazi do pragmatičnog obnavljanja ideje države u svakodnevnom životu. Lakanovskim jezikom, takozvani narod je otkrio svoj simptom, ali odlučuje da ga zadrži iz praktičnih razloga. Za ove cinike, linija između zadržavanja ili dekonstrukcije simptoma je tanka: to je linija između života i smrti; simptom je oruđe preživljavanja" (Navaro-Yashin 2002: 165).

⁹ "Nalazi sugeriju da većina socijalnih veza koje postoje među čat-prijateljima ima sve karakteristike veza u društvenoj zajednici. Zaključeno je da je većina društvenih mreža formiranih između čat-prijatelja geografski široko postavljena. Takođe, postoji značajan nivo osećanja tipičnih za društvene zajednice među čat-prijateljima, kao i visok stepen bliskosti između onih koji su imali čvrste prijateljske veze za svojim čat-prijateljima. Na osnovu ovih saznanja, može se zaključiti da sobe za čatovanje imaju mnoge karakteristike zajednice i mogu biti smatrane virtuelnom zajednicom" (Coon 1996). Prevod: Č. Brković.

materijalnošću virtuelnog prostora. Ipak, emotivna i intelektualna investiranja, značaj i značenja nisu nužno manja, niti veća, niti drugačija u odnosu na ne-virtuelni život.

Merilin Stratern podseća da su socijalne veze u ne-virtuelnom prostoru (u "stvarnom svetu") analogne virtuelnoj društvenosti na još jedan način – obe su zamišljene, proizvedene, stvorene (Strathern 2000). Ovim se ne sugerise lažan, već socijalni karakter socijalnih veza. "Zamišljena povezanost" ne implicira postojanje neke drugačije: stvarnije, više autentične veze. Ove reči ukazuju da je neophodno istražiti načine proizvodnje osećanja zajedništva, privrženosti i veza. Drugim rečima, virtuelni prostor je stvaran koliko i ne-virtuelni: preko njega se ostvaruje komunikacija, stvaraju se i prenose znanja, proizvode (neretko izuzetno jake¹⁰) emocije, individualna i kolektivna delovanja¹¹. Ono šta treba ispitati nije da li, već na koji način, različite socijalne privrženosti bivaju stvarane u virtuelnom prostoru, i u kakvom su odnosu sa svojim ne-virtuelnim parnjakinjama.

I dalje se na različitim mestima mogu pročitati i čuti teze o tome kako je Internet mesto potpune slobode, napuštanja postojećih socijalnih kategorija, mesto pretvaranja, laži i obmane.¹² Muškarac se na Internetu može predstaviti kao žena, žena kao dečak, devojčica kao doktor nauka. Nacionalne, religijske, profesionalne, i sve druge vrste identiteta za koje korisnici tvrde da su njihovi, mogu lako biti obična izmišljotina. Međutim, problem u ovakvoj vrsti pristupa je to što počiva na opoziciji stvarno:lažno. Ideja da osoba nešto jeste u stvarnom životu, a da se u virtuelnom prostoru pretvara, čini mnoga važna pitanja

¹⁰ Rut Oldenzil (Ruth Oldenziel) navodi primer: "U 1980-tim, Džuli, stara i teško pokretna žena, uspešno je projektovala svoju ličnost preko elektronske mreže, izbegavajući da prikaže svoju pojavu. Vrlo brzo je stekla poverenje mnogih žena, koje su se priključivale na Mrežu smatrajući da su njeni saveti korisni, ohrabrujući i inspirativni. Tek kasnije je otkriveno da je Džuli u stvari bila sredovečni muški psihijatar. Mnoge od žena su se osetile izdanim, neke čak i silovanim u psihičkom smislu" (Oldenziel 1996: 67). Prevod: I. Erdei.

¹¹ Možda je najbolji primer čuveni "slučaj Luiz Vudvord" (*Louise Woodward case*). Vudvord je bila dadilja optužena u SAD-u za ubistvo dečaka koga je čuvala. Ogroman broj sajtova, *on-line* peticija i, uopšte, cela Internet mreža podrške Vudvordovoj koja se stvorila tokom suđenja, dovela je do neočekivanog ishoda u *off-line* životu. "Sudija se spremao da razmotri da li da prihvati originalnu presudu porote, ili da odbaci presudu i donese sopstvenu odluku (...) Sudija je saopštio da namerava da objavi svoju odluku preko Interneta, ne koristeći tradicionalni metod papirne verzije odluke koju bi dao unutar sudnice (...) Sudija, Hiler Zobel (Hiller Zobel) je zamenio originalnu presudu ubistva, ubistvom iz nehata. Dodelio je zatvorsku kaznu od 279 dana, što je bio period koji je Luiz već provela u zatvoru." (Hine, 1998).

¹²<http://mystation.org/internetpublishing.html>,
<http://magazin.krstarica.com/1/kompjuteri/sloboda-da-sloboda-ne/>.

nevidljivim, i nemogućim. I informanti u klasičnom etnografskom radu mogu lagati, i antropolozi za to nikada ne moraju saznati (Bleek 1987: 314-322). Međutim, laganje je takođe društven čin. Čini se da je daleko plodnije posmatrati "pretvaranje" ne kao skrivanje, izvrtnje, poricanje istine koju treba otkriti već kao strategiju, čin koji je uvek socijalno uslovljen.

Rut Oldenzil kaže: "Mogućnosti koje nove informacione tehnologije otvaraju za nove načine razmišljanja i bivstvovanja izgledaju beskrajno uzbudljive (...)", međutim, "aktuelna teorija predlaže sagledavanje tehnologije kao konfiguracije znanja, stvari, organizacija i ljudi" (Oldenzil 1996: 68). Drugim rečima, tehnologija ne postoji van socijalnog konteksta u kome se koristi, i ovde dolazim do važnog momenta za analizu koja će uslediti.

Internet predstavlja posebnu vrstu konteksta (prostora, okruženja), ali ne bi ga trebalo posmatrati kao mesto na kome vlada kaos, neuređenost niti apsolutna sloboda. Možda je zaista "opasno posmatrati Internet kao pravi virtuelni prostor, izolovan od ostalih oblika društvenog života umesto kao jedan oblik medijskih tehnologija koje koriste ljudi koji pripadaju posebnim društvenim kontekstima" (Slater 2002: 227-245).

Kulturni simboli, obrasci, teme i narativi koji postoje u ne-virtuelnom prostoru oblikuju načine na koje ljudi koriste Internet. O čemu će se i na koji način pisati na forumima, blogovima i ličnim stranama korisnica i korisnika, kako će pričati o sebi, kako će lagati, koje sajtove će posećivati i preporučivati – ovo nisu pitanja na koja se uvek može dati odgovor. Ipak, ona mogu da ukažu da Internet treba posmatrati kao prostor koji oblikuju socijalne prakse iz ne-virtuelnog konteksta, i koji zauzvrat redefiniše ne-virtuelnu socijalnost.¹³

Određivanje problema

Istraživanje sam započela želeći da vidim šta korisnici opisuju kao crnogorstvo, a šta kao srpstvo, odnosno na koji način pričaju o nacionalnom osećanju. Želela sam da prikupim intimne, lične iskaze o naciji sa CdM foruma, međutim ubrzo je postalo jasno da je komunikacija na forumima formalizovana i da ima svoja pravila. Način na koji se diskutuje na forumu je drugačiji u odnosu na diskusije među prijateljima u ne-virtuelnom prostoru – jezik, stil i teme nisu isti, niti intimni kao u kafani ili između zidova svog doma. Ipak, mislim da se i dalje može govoriti o intimnosti, ali drugačije vrste.

¹³ O virtuelnom i ne-virtuelnom svetu kao međusobno drugačijim, ali čvrsto isprepletenim prostorima pogledati Wiley 1995:145-162. "Kontradiktorni, ambivalentni i fragmentarni svet kompjuterski posredovane komunikacije bestelesnih, bezglasnih, bezličnih proizvođača tekstova postoji kao 'paralelni univerzum'. On proističe iz i predstavlja izlomljeni odraz drugog sveta: svakodnevnog života" (Wiley 1995: 161).

Istraživanjem sam pokušala da odgovorim na pitanja: šta i kako se govori o naciji na forumu; da li se može reći da su korisnici upotreбили forum za nacionalno delovanje, za proizvođenje nacionalnog, i na koji način. Drugim rečima, želim da prikažem kakve sve naracije o nacionalnom osećanju postoje na forumu. Istovremeno, hoću da pokušam da pokažem šta se „radi“ preko njih, kako se pričanje nacionalnih priča u okviru foruma pretvara u delovanje – proizvođenje, preispitivanje, stvaranje nacionalnog osećanja.

Prikaz građe

Cafe del Montenegro je najčešće posećen forum u Crnoj Gori. Registrovano je 7579 članova, a 1649 aktivno učestvuje u raspravama.¹⁴ CdM je strukturiran kao i većina drugih foruma – postoje okvirne teme, odnosno pod-forumi¹⁵, unutar kojih se otvaraju specifične teme o kojima se raspravlja. Na svakom pod-forumu postoje moderatori – osobe zadužene za održavanje reda i poštovanje pravilnika o ponašanju.

Korisnici foruma međusobno čestitaju rođendane, dogovaraju zajedničke izlaske, vrlo dobro znaju ko su novi članovi, kakve stavove zastupaju drugi korisnici, par puta su organizovali glasanje za "omiljenog forumaša/forumašicu" sa novčanom nagradom i sl. Forum CdM očigledno nije mesto za raspravu samo o nacionalnom identitetu i, naravno, to nije jedina tema o kojoj korisnici razgovaraju. Međutim, nacionalnost izuzetno lako postaje predmet bilo koje diskusije – na svim pod-forumima se mogu naći diskusije koje su "skliznule" u rasprave o Crnogorcima, Srbima, crkvi, jeziku, i tako redom¹⁶. Tema Šovinizam na forumima¹⁷ otvorena u okviru pod-foruma CdM INFO (na kome se raspravlja o funkcionisanju forumske zajednice) pokazuje da korisnici itekako osećaju "sveprisutnost" nacionalnog:

¹⁴ Podaci preuzeti sa samog sajta: <http://forum.cafemontenegro.com/index.php>

¹⁵ Pod-forumi su CdM INFO; #montecafe; Ljubav; Zenski kutak; Teenland; Putovanja; Rodjendani, svadbe, ostalo...); CG dijaspora; English only; Internet; Mobilna telefonija i telekomunikacije; Programiranje, IT generalno; Game Server CG; Hardware; Prodaja/Oglasi; Racunarski virusi; Titograd; Herceg Novi; Kotor; Bar; Budva; Cetinje; Niksic; Pljevlja - Zabljak - Berane - BPolje; Ekologija; Sport generalno; Automobilizam; MMA a.k.a Mixed Martial Arts; Film; Seks i erotika; Muzika; Knjizevnost i pozoriste; Likovna umjetnost, dizajn; Gastronomija; Religija i filosofija; Istorija; Nauka generalno; Kucni ljubimci; Vicevi; Sve i svasta; Politika generalno; Buducnost Crne Gore; CdM Arhiva; SP 2006 Njemacka; Olimpijske Igre; EURO 2004 - Portugal.

¹⁶ Na primer, na pod-forumu Ljubav *Biti sa osobom druge nacionalnosti... Problem ili dobra stvar?*; na Mobilna telefonija i telekomunikacije *Mali dobio 25000 jer je otkucao...*; na pod-forumu Knjizevnost *Oni koje NE volimo*; na pod-forumu Vicevi *staro al aktuelno- KO JE GUBITNIK - SRBIJA ILI CRNA GORA*; I tako redom.

¹⁷ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=27137>

"Nadam se da nema potrebe da odje listam definicije i forumska pravila, ali dokle ce forumske diskusije vulgarizovati ovakvi postovi: Ovi Srbi koji zive u CG, su za veliki dio Posrbljeni Crnogorci. Neka ih je sram... ali se ne cudim i mamu svoju bi prodali da bi im dobro ispalo..."¹⁸ Poslije ovakvih postova cijela diskusija podje u tri fine, normalni ljudi se povlace, a ovakvi forumasi dominiraju. TUzno za gledat..." ,

kao i:

"Sto se tice nacionalnih osjecaja u CG - toliko je to konfuzna prica, da je odje na forumima (**dje dolaze napredniji djelovi drustva da razgovaraju**)¹⁹ trovati mrz-njom dio svakodnevnice" .

Tokom diskusije o autentičnosti nacionalnog osećanja, pokazalo se da će jedan od korisnika biti izbačen. Mislim da se u njegovom odgovoru može vrlo jasno videti da forum nije nevažan u svakodnevnom životu pojedinaca, naprotiv:

"No, da ne dužim, da ste mi svi vi zdravi i živi, pičite po ovome forumu što vam god drago, ali bez mene. Nije mi baš svejedno nakon sedam-osam godina, ali stvarno ne mogu da dozvolim da me izbacaju k'o pijanca iz kafane... Ostaću s dragim, finim ovdašnjim prijateljima u vezi, a ostali budite mi zdravi i dobri..."

Ja sam u najvećoj meri pratila rasprave na pod-forumima Istorija, Budućnost Crne Gore, Književnost i pozorište i Politika generalno, pokušavajući da razumem način na koji se govori o naciji u okviru foruma. Nacionalna privrženost je najčešće i, po mom osećaju, najstrasnije debatovano mesto. Odličan primer je tema Crnogorci – svoj narod ili Srbi²⁰ u okviru koje je 18 korisnika tokom osam dana zajednički ispisalo 149 strana Word dokumenta uobičajenog formata ili, drugim rečima, kraću knjigu.

Međutim, pored gotovo zastrašujućeg potencijala da se doslovno bilo koja tema pretvori u raspravu o tome šta znači crnogorstvo, šta srpstvo, šta je normalno osećati i misliti, i ko je izdajica, ne mislim da je moguće bilo koji drugi momenat uopštiti. Mogla sam da uočim više različitih načina na koje su korisnice i korisnici objašnjavali i prezentovali različite nacionalne i istorijske kategorije. U sledećem delu ću predstaviti na koje se sve načine pisalo i razmišljalo o crnogorstvu, srpstvu i nacionalnom osećanju u najraznovrsnijim raspravama. Treba napomenuti da su gotovo sva navedena objašnjenja zastupljena u podjednako meri.

- Crnogorci su poseban narod i posebna nacija, sa istorijom koju je lako odvojiti od istorije drugih naroda. Kriterijumi za određenje nacionalnog identiteta se ovde traže u prošlosti:

¹⁸ Italik preuzet.

¹⁹ Bold preuzet.

²⁰<http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&highlight=svoj+narod+srbi>

"ja sam Crnogorac, zbog Svetog Vladimira Dukljanskog, kraljeva Bodina i Mihaila, zbog Balšića, zbog Stefanice Crnojevića, Ivana Crnojevića i sina mu Đurđa, zbog Svetog Petra Cetinjskog, Njegoša, Marka Miljanova, zbog Nikole, zbog Svetog Vasilija Ostroškog, zbog Krsta Popovića, zbog svog jezika, običaja i istorije i zbog majke i tate jer su mi rekli da sam Crnogorac!"²¹

- Nacionalni identitet Crnogoraca je sazdan na moralnom imperativu, i nije direktno uslovljen drugim vrstama podela. Po ovoj logici, pripadnik bilo koje vere (koji živi u Crnoj Gori) jeste Crnogorac ukoliko je njegovo ponašanje regulisano moralnim imperativom sadržanom u sintagmi "čojstvo i junaštvo" :

"pravi Crnogorci su oni koji su bili na stranu chojstva i junashtva. U modernoj istoriji to su ljudi koji su pocetkom devedesetih stali na stranu chojstva. Tacno je da je Cetinje bilo njihov centar, ali oni nijesu bili samo Cetinjani. Bilo je tu Crnogoraca svih vjera, a najljepse od svega je to sto niko nije mario za to (ko je koje vjere)".²²

- Crna Gora je mesto susreta i simbioze najrazličitijih kulturnih entiteta:

"Iskreno, s' obzirom da je toliko razlicitih nacija i vjera izmjesano po Crnoj Gori, vjerujem da je jedini nacin da Crna Gora opstane ako svi budu jednaki i ako CG bude svih onih koji u njoj zive jednako. U suprotnom nas nece biti."²³

kao i:

"mnogo se narod koji govori istim jezikom i ispovjeda istu vjeru na ovim prostorima selio i migrirao u zadnjih 600-700 godina - sa kosova i makedonije u crnu goru, iz sandzaka u vojvodinu, iz istocne srbije u bosnu, iz hercegovine u krajinu, i dalje, iz crne gore u zapadnu srbiju, krajinu, pa i dalje, u austriju, rusiju... sve do pocetka 19og vijeka. i to je ljepota ovog naroda, ta raznolikost, to nema nikakve veze sa genetikom i cudima".²⁴

- Crna Gora je kroz istoriju bila geografski, a ne nacionalni prostor, tako da se ne može govoriti o Crnogorcima kao grupi koja je nekada imala nacionalni identitet:

"Crnogorci (ne oni geografski) su izmišljeni 1948. Dakle vi kao nova nacija počinjete iznova. Ne pripada vam pravo da se kitite tuđim perjem".²⁵

²¹ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&page=8>

²² <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&page=10>

²³ [http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=23026&highlight=gradjans ka+crna+gora](http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=23026&highlight=gradjans+ka+crna+gora)

²⁴ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&page=2>

²⁵ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=11343>

- Crnogorci su nastali kao mešavina Slovena i Ilira-Vlaha. Ovde se nacija/narod doživljava kao delimično krvna zajednica, ili barem kao zajednica koja ima deljene nacionalne gene. Biologija je ovde ono što odvaja Crnogorce od Srba, Hrvata, i svih ostalih:

"Crnogorci imaju više vlaskog gena od slovenskog"²⁶; "u crnoj gori je podjednako kao i slovenski, zastupljen ilirski-vlaski gen. to je odgovor zasto nismo tipicni sloveni sa plavim ocima. mi smo mix ilira i slovena, i ako bi uzeli da su svi juzni sloveni srbi (sto oce da nam podmetnu neki srpski istoricari), onda bi bilo logicno da crnogorci nisu najcistiji nego 'najprljaviji' srbi. ali naravno sloveni koji su naselili duklju nisu srbi, srbi i hrvati su doselili na balkan petsto godina posle slovenskih plemena koja su naselilia prostor danasnje crne gore. to vam je sva prica i nauka o 'najcistijim srbima' kako vole da nazivaju crnogorce!"²⁷

- Crnogorci su Dukljani – potomci ljudi koji su pre hiljadu godina živeli na ovim prostorima u okviru Dukljanske države. Svi koji danas žive u Crnoj Gori mogu na neki način uspostaviti kontinuitet s Dukljom (genetski, duhovno, kulturno), odnosno, oni koji ne mogu, nisu kvalifikovani za prave Crnogorce:

"mogu se ja razlikovat od nekog sa sjevera al je bitna da tako recem duhovna veza.mi vucemo kontinuitet iz duklje a ne iz neke guslarske pjesme".²⁸

- Crnogorac je ona osoba koja se tako oseća, ili, radikalnije, ona osoba koja izabere da se tako oseća. Po ovoj ideji, osećanja osobe, odnosno njen lični izbor nacionalnog identiteta jesu najvažniji. Biologija, genetika ili istorija ne igraju nikakvu ulogu:

"opet ti sa mojom porodicom... to sam gore objasnio. seobe, stradanja, vjecito na granici, i vjecito kamen, stijenje... hoces cijelu geneologiju u zadnjih 600 godina? moze i to, ali ne na ovom topicu ☺ cipure, ja bi volio da shvatis, sto ja mislim: jesu li tvoji pjevali pjesme svetom savi prije 50, 100, 150, 200, 300 godina, ili jesu li moji isto to radili... na kraju krajeva nije ni bitno! ne znam, osjecaj koji i ja i ti nosimo u srcu je najbitniji, nikakvi dokumenti, istorija, ne moze to da promijeni, ni kod mene ni kod tebe. niti ni mene ni tebe bilo sta moze ugroziti, taj osjecaj..."²⁹

kao i:

"Ja sam Crnogorac Sa Cetinja i tako se osjecam pa sve da su moji dosli na kamilu sa bliskoga istoka".³⁰

²⁶ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&page=2>

²⁷ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?p=662951&highlight=ilira%22#post662951>

²⁸ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=26367&page=2>

²⁹ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&page=9>

³⁰ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=23810>

Prateći logiku osećanja, može se uočiti i pokušaj da se crnogorstvo objasni bez pozivanja na Duklju ili Srbiju, odnosno, kao posebna politička i emotivna kategorija koja je sama sebi dovoljna:

"Ja sam Crnogarac, bez ikakvih dodataka. Ali moje davnašnje porijeklo ne vodi iz Duklje, niti smatram da sam srpskog porijekla. Ja kao pojedinac sam nebitan. Bitno je da mnogi Crnogorci nijesu dukljanskog porijekla, i ono što meni, i mnogim drugim, po tome meni istim Crnogorcima smeta je to intenzivno i uopšteno izjednačavanje Crnogoraca i Dukljana".³¹

Pri objašnjavanju šta za njih predstavlja srpstvo, korisnici su koristili slične argumente.

- Srpski nacionalni identitet nije prirodan, nema istorijski niti biološki kontinuitet. On je nastao u XIX veku, kao politički projekat:

"Srbi su religijska grupa koja je samu sebe proglasila za naciju tek u 20. vijeku, iako je srpska elita izmislila Srbe po zapadno od Tare-Drine još polovinom 19. vijeka. Tako je mnogim narodima na Balkanu dato ime Srbi, po nekakvim srednjevjekovnim Srblijima, sa kojima 80/90 % današnjih Srba nema nikakve veze! Čak naprotiv. Preci većine današnjih Srba, su ratovali protiv srednjevjekovnih Srba".³²

- Kao sastavni deo prethodne može se razumeti i ideja po kojoj je srpstvo religijska odrednica. Ona je tokom srednjeg veka predstavljala sinonim za pravoslavlje:

"prije nego sto su bili crnogorci, bili su zecani, dukljani, potomci pridoslili slovena i stanovništva koje je bilo tu ilira,romanozovanih ilira... sta je nejasno? kakvi srbi kakve gluposti ? nemanja je zeti nametnuo pravoslavnu vjeru koja je bila skopcana sa srpskom drzavom toliko da su tu vjeru poceli nazivat srpska vjera. od tuda danasnji srbi u crnoj gori - oni su produkt pogresnog protumacenog pravoslavlja i malogradjanskih kompleksa".³³

- Srpstvo je "stil života", odnosno posebna kulturna i moralna kategorija koju karakteriše:

"vjera, tradicija, pjesma, cast, junastvo... vihor slobode sto se spustio sa tih brda. ponos, i naravno, cuveni inat. naravno, i humor i nikada, ni u kom slucaju, mrznja."³⁴

- Pokušaj da se ocrtavanjem granica odredi šta je pravo srpstvo:

³¹ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=26367>

³² <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&page=2>

³³ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=14534&page=2>

³⁴ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714>

"Za Srbe iz Srbije se podrazumijeva da su Srbi, za razliku od Srba iz drugih zemalja (Makedonaca, Crnogoraca, Bosanaca itd. kojima se ne zna sto su no mijanju nacionalnost ka charape".³⁵

- Srpstvo je odrednica za ljude koji žive u Srbiji. Uvedeno je u Crnu Goru u XIX veku, ali (kao i komunizam) ono šta je importovano nije prirodno, pa će se i povući:

"Ja naime ne sporim da su Crnogorcima Njegoš i Nikola nabili srpske nadnarodne osjećaje, ali to je isto bilo kao što smo bili Jugosloveni prije 20 godina".³⁶

Analiza

U prvom delu ću pokazati koju logiku prate nacionalne naracije sa foruma, a u sledećem sugerisati kako se pisanje na forumu može razumeti kao posebna vrsta kulturnog angažmana.

Autentičnosti

Gotovo sva predstavljena objašnjenja nacionalnog u Crnoj Gori su strukturirana na isti način – preko ideje autentičnosti. Osnovna rasprava se vodi oko toga koje nacionalno osećanje ima više "prava na postojanje", koje je stvarno, istinito, a koje je lažno, konstruisano, ne-prirodno. Navedena objašnjenja nacije u Crnoj Gori imaju svoje zastupnike na forumu, i ma koliko međusobno suprotstavljena, njihova osnovna logika je ista. Autentično nacionalno osećanje je prirodno i normalno; njegova suprotnost je lažna, importovana nacionalnost, koja je u domenu politike i kulture.

Korisnici neretko upotrebljavaju antropološku ideju nacije kao konstruisane zajednice, polazeći doduše od drugačijih pretpostavki. Konstruisana nacionalna osećanja su lažna, neistinita, i stoga treba da budu napuštena. Autentične (stvarne, istinite) nacionalne privrženosti treba prigrliti i braniti. Saznati autentično nacionalno osećanje, i zatim poučiti ostale korisnike istinitoj verziji istorije, nacije i države u Crnoj Gori predstavlja vrlo otvoreni cilj mnogih posetilaca foruma.

Čini mi se da ovakva opozicija između prirodnog (autentičnog) i kulturno stvorenog (lažnog) nacionalnog osećanja nije osnov samo jedne ideje – države Crne Gore kao "mesta susreta". Susreti, mešavine, odnosno ljepota u raznolikosti, ne mogu biti objašnjeni preko autentičnosti. Oni nemaju svoju suprotnost, svoje nacionalno Drugo u odnosu na koje bi bili istiniti i normalni.

³⁵ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22714&page=2>

³⁶ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=22802>

Korisnici koji zastupaju ovu ideju su našli elegantan put razrešenja dvosmislenosti i nesigurnosti nacionalnih osećanja.

Preispitivanje osećanja

Šta se iz kompjuterski posredovanih rasprava može saznati o nacionalnom osećanju? Čini mi se da se iz diskusija na CdM forumu mogu razumeti delovi mnogo širih društvenih procesa u Crnoj Gori.

Forum CdM je javni prostor, koji se uređuje, ispisuje i osmišljava prvenstveno iz privatne sfere. Učesnici koriste sopstveno slobodno vreme (vreme koje ne provode radeći, učeći i sl.) kako bi intimne stavove i razmišljanja postavili u javni prostor. Forum CdM na taj način postaje mesto koje prevazilazi opoziciju privatno:javno – 1500 ljudi gotovo svakodnevno, i još par hiljada povremeno, raspravlja o nacionalnom osećanju, filmovima, politici, sportu, književnosti, i njihove diskusije postaju deo javnog života Crne Gore – dostupni svima koji poseduju kompjuter i vezu sa Internetom.

Iako sam tokom istraživanja uvidela da u off-line životu poznajem više osoba koje učestvuju na CdM forumu³⁷, ja ne znam ko su sve učesnici rasprava niti kakve sve identitete prisvajaju, internalizuju, imenuju kao svoje. Grupu koja raspravlja o nacionalnom osećanju mogu sačinjavati poslanik u Parlamentu Crne Gore, učenica osnovne muzičke škole, doktorica muslimanka, švedski imigrant, albanski sportista, 50-godišnji gej pomorac, roker ateista, profesor istorije u srednjoj školi, lezbejska mama dva dečaka, i tako redom.

Hercfeld napominje da su različite socijalne pozicije – "vrh" i "dno" – "dve vrste mnogih prelamanja kulturnog angažmana koji je zajednički velikom broju učesnika" (Hercfeld 2004: 19-20). Ko su korisnici, gde se nalaze, čime se bave nisu pitanja koja mnogo utiču na sposobnost delovanja foruma. Drugim rečima, forum predstavlja mesto na kome pojedinci pozicionirani na različitim socijalnim mestima postaju kulturno angažovani proizvođači kulturnih tekstova. Sintagmom "sposobnost delovanja foruma" ne želim da sugerišem da CdM treba posmatrati kao kolektivni entitet koji ima sopstvenu volju, kao nad-organsku zajednicu koja prevazilazi ljude koji je sačinjavaju. CdM predstavlja rezultat delovanja pojedinaca koji zajednički ispisuju hiljade stranica. Te stranice, čiji značajan deo čine diskusije o nacionalnim pripadanjima, postaju kulturni tekst u punom smislu reči. Oni su deo javne sfere – nalaze se negde između domena "kafanskih priča"³⁸ i "medija".

Delovanje korisnika se može razumeti kao oblik kulturnog angažmana o kome Hercfeld govori – nezavisno od socijalnih pozicija i odnosa moći u

³⁷ Mnogi korisnici postavljaju svoje fotografije ili ostavljaju linkove ka ličnim Internet stranicama, poput www.myspace.com ili www.blogovanje.com.

³⁸ Samo ime foruma je referenca na "kafanski kontekst".

kojima se nalaze, na forumu pišući i pričajući o njima, svi zajedno proizvode nacionalne privrženosti. Preispitujući svoja osećanja, suprotstavljajući sopstvene verzije istorije, pregovarajući o tome čije je nacionalno osećanje više autentično, stvaraju deo javnog života Crne Gore.

Najjasniji primer jeste nameran, jasno artikulisan cilj korisnika pod-foruma istorija koji svoje delovanje doživljavaju kao "korekciju" nacionalnih istorijskih narativa dostupnih na drugim mestima (u školama, časopisima, popularnim istorijskim knjigama...): Ko zna koliko još ljudi ne zna, da je ovaj podforum najkvalitetnije mesto za crnogorsku istoriju na net-u.³⁹ Drugim rečima, korisnici su odlučili da iskoriste besplatni, virtuelni prostor foruma kako bi dopisali, ili možda bolje, ponovo napisali crnogorsku istoriju. Grčevita potreba za ispisivanjem, dopunjavanjem, prepravljavanjem, ispravljanjem istorije Crne Gore i istorije nacionalnog osećanja u Crnoj Gori rečito govori o važnom momentu koji nije vezan samo za virtuelni prostor.

Internet, i naročito forum CdM, osmišljen je kao biblioteka u kojoj se mogu naći istiniti istorijski podaci o prošlosti,⁴⁰ i preko koga se može nadomestiti ono šta nedostaje u ne-virtuelnom prostoru – jasna naracija o nacionalnosti i istoriji u Crnoj Gori. Nepostojanje jedinstvenog nacionalnog narativa (ili pre, sukob istorija, politika i nacionalnih osećanja iz kojih su proistekla višestruka i sukobljena značenja) nije teško pročitati u zapisima na forumu. Pregršt značenja nacionalnih termina implicira da je nacionalnost u Crnoj Gori mesto snažnih osporavanja i debatovanja. Mislim da delatnost učesnika CdM foruma jasno pokazuje da su, godinu dana nakon proglašenja nezavisne Crne Gore, nesigurnosti i dalje tu. Još uvek nije jasno ko su, odakle dolaze i kuda idu Crnogorci, Srbi ili Dukljani. Rezultat delovanja korisnika nije jedna koherentna priča, već puno razlomljenih istorija i nacionalnih kategorija.

Nacionalno strukturira većinu rasprava na forumu, međutim, rezultat udruženog delovanja je daleko od jedinstvenog narativa. Nacionalni termini se ovde mogu razumeti kao *plutajući označitelji*⁴¹ – drugim rečima, termini "crnogorski", "srpski", "dukljanski" su "pokrivali" više različitih značenja. U zaključku ću skicirati gde su se javila ograničenja mogućih i mislivih značenja nacionalnih termina. Rezultat zajedničkog ispisivanja na forumu jeste višegodišnje uporno pregovaranje oko smisla nacionalnih kategorija u Crnoj Gori.

³⁹ <http://forum.cafemontenegro.com/showthread.php?t=7118>

⁴⁰ Sjajan primer je izjava jednog korisnika: "Na internetu si pobro, ovde ima previše informacija da se ne bi znalo što je bajka, a što istorija. Džaba ti opovrgavanje, bez činjenica. Na internetu si!" .

⁴¹ Sintagma *floating signifier* preuzeta iz Levi Stros 1998: 56, gde je prevedena kao "nevezano označavajuće" .

Zaključak

Navaro-Jašin piše:

"Ljudi iz svih delova društva su bili neprekidno uključeni u kritikovanje različitih manifestacija države na najsofisticiraniji mogući način. Drugim rečima, tvrdim da je takozvana javnost u Turskoj već kritikovala i dekonstruisala državu. Ipak, simultane prakse reprodukovanja, regenerisanja, ponovnog učvršćivanja nastavljaju da obnavljaju državu na mnogo načina. Ukoliko političko preživi kritiku i dekonstrukciju, ukoliko država opstane, kao što jeste, onda se antropološkinja mora okrenuti ka drugim područjima i analitičkim okvirima za proučavanje političkog. Jer upravo ljudi koji kritikuju državu, istovremeno je reprodukuju kroz sopstvene 'fantazije' države".

(Navaro-Yashin 2002: 4)

Strastvenim ispisivanjem, prepiranjem, pregovaranjem značenja države i nacije stvoreno je mnogo različitih i razlomljenih znanja – ponuđeno je mnogo istorija, različitih geografija, jako puno etika i politika. Sa jedne strane, time se direktno potkopava, ugrožava, preispituje moć državnog nacionalnog narativa, njegova sposobnost da sebe predstavi kao najpoželjniji, normalni i prirodni pogled na svet – forum je deo javnog života Crne Gore i njegovi posetioci se svakodnevno susreću sa najraznovrsnijim objašnjenjima nacionalnog. Međutim, govor o naciji, o državi, o autentičnim privrženostima, istovremeno proizvodi državu-naciju kao stvarno postojeću. Kao što sam pokušala da pokažem, osnovni problem jeste koje osećanje (nacionalne) privrženosti ima više prava na autentičnost – koje je prirodnije, stvarnije, jače ukorenjeno. Ipak, ideja nacije-države je na forumu jedini (za)mislivi okvir postojanja. Čini mi se da je rezultat upotrebe virtuelnog prostora foruma preispitivanje, koje istovremeno re-produkuje ideju države.

Umesto ideje po kojoj virtuelni svet predstavlja "izlomljeni odraz drugog sveta: svakodnevnog života" (Wiley 1995: 161), mislim da se virtuelna i ne-virtuelna socijalnost ovde mogu razumeti kao sistem ogledala⁴² – one postoje paralelno, međusobno se reflektuju, ali i obe pomalo menjaju jedna drugu. Nejasnoće i nesigurnosti nacionalnih privrženosti iz ne-virtuelnog konteksta snažno utiču na to o čemu će se i kako govoriti na forumu koji sam istraživala. Istovremeno, pregovaranja u virtuelnom prostoru stvaraju poseban oblik funkcionisanja u javnom životu Crne Gore, preispituju značenja nacionalnog i obnavljaju značaj ideje nacije-države za postojanje.

⁴² "Sistem ogledala" označava dva ogledala koja su postavljena jedno naspram drugog, ogledaju se jedno u drugom, dok je odraz umnožen i na svakom sledećem nivou pomalo promenjen.

Literatura

- Bleek, W. 1987. Lying informants: A Fieldwork Experience from Ghana. *Population and Development Review*, Vol. 13, No.2: 314-322.
- Coon, A. D. An Investigation of friends. Internet Relay Chat As A Community. Adresa: <http://www.davidcoon.com/thesis.txt>
- Đorđević, I. 2005. Identitet u 'virtuelnoj zajednici': slučaj foruma "Znak Sagite". *Glasnik Etnografskog Instituta* 53: 263-274
- 2006. Sport i nacionalni identitet: fudbalska priča "nepostojeće nacije". *Antropologija*, 2: 22-34
- Gavrilović, Lj. 2007. Srpske izbeglice na Internetu: između odbijanja i prihvatanja realnosti. *Antropologija*, 3: 70-85
- Hercfeld, M. 2004. *Kulturna intimnost*. Beograd. XX vek
- Hine, C. 1998. *Virtual Ethnography*. Adresa: <http://www.intute.ac.uk/socialsciences/archive/iriss/papers/paper16.htm>
- Jansen, S. 2005. *Antinacionalizam: etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd. XX vek & Beogradski centar za ljudska prava
- Levi Stros, K. 1998. *Uvod u delo Marsela Mosa*. U: Marsel M. Sociologija i antropologija (1). Beograd. XX vek. 11-58
- Milenković, M. 2003. Antropologija kao multikulturalna propedeutika u Srbiji: "nacionalna nauka", kulturna politika i društvena nadanja. U: *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*. D. Radojičić (ur.) Beograd. Etnografski institut SANU, 133-148
- Navaro-Yashin, Y. 2002. *Faces of the State*. Princeton University Press
- Nedeljković, S. 2007. *Čast, krv i suze: ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*. Beograd. Zlatni zmaj i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu
- Oldenziel, R. 1996. Object/ions, Technology, Culture, and Gender. U: *Learning From Things: Method and Theory of Material Culture Studies*, Kingery, W. David (ed.) Washington and London. Smithsonian Institution Press
- Strathern, M. 2000. *Virtual Society? Get Real!* Abstraction and decontextualisation: an anthropological comment, or: e for ethnography. Adresa: <http://virtualsociety.sbs.ox.ac.uk/GRpapers/strathern.htm>
- Stolterman, E. Ågren, P. Croon, A. 1999. *Virtual communities - why and how are they studied*. Adresa: www.informatik.umu.se/nlrg/whyhow.html
- Slater, D. 2002. Making Things Real: Ethics and Order on the Internet. *Theory, Culture & Society* Vol. 19(5/6): 227-245
- Simić, M. 2006. Displaying Nationality as Traditional Culture in the Belgrade Ethnographic Museum. *Glasnik Etnografskog Instituta* 54: 305-318
- 2006a. "Capturing the Past": an Anthropological Approach to the Modernist Practices of the History Production in the Ethnographic Museums. *Glasnik Etnografskog Muzeja*, 70: 25-41
- Wiley, J. 1995. No Body is 'Doing it': Cybersexuality as a Postmodern Narrative. *Body&Society* Vol. 1, No. 1: 145-162
- Žikić, B. 2003. Konstrukcija identiteta u dualnoj etnokulturnoj zajednici: Bečej i okolina. U: *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*. D. Radojičić (ur.) Beograd. Etnografski institut SANU, 287-302

Izvori:

http://www2.undp.org.yu/montenegro/files/press_releases/Media%20Advisory%20-%20Dan%20borbe%20protiv%20siromastva%2016%20oktobar%2006.pdf
<http://mstation.org/internetpublishing.html>
<http://magazin.krstarica.com/l/kompjuteri/sloboda-da-sloboda-ne/>
<http://forum.cafemontenegro.com/>

Čarna Brković

"Floating signifiers": negotiating the meaning of national in
 Montenegro, at the Internet chat room
 Café del Montenegro

The paper represents the analysis of the narratives that deal with the sentiment of national belonging in Montenegro within the chat room Café del Montenegro. The practice of the Internet chat room users is perceived as cultural engagement – „practicing” the State and the emotion of national identification of its own kind. By writing, arguing, negotiating the meaning of the state and nation an abundance of different and broken knowledge’s are created- many histories, geographies, ethics and politics are offered. On the one hand, these directly undermines, jeopardizes and questions the power of the State narrative, hitherto negotiating the nation, the State, authentic devotion, simultaneously manufacturing the state-nation as a reality. The result of mutual correspondence in the chat room is persistent negotiation of the meaning of national categories in Montenegro over the years.

Key words: national belonging, anthropology of the Internet, Internet chat rooms, Montenegro, cultural engagement, reproduction of the state

Čarna Brković

"Les signifiants flottants": Négotiations sur la signification
 du national au Monténégro engagées sur le forum
 Internet Café del Montenegro

Le présent travail représente une analyse des narrations sur le sentiment de l'appartenance nationale dans le cadre du forum Café del Montenegro. Les pratiques des participants à ce forum Internet sont envisagées comme un engagement culturel, c'est-à-dire comme une certaine "pratique" de l'Etat et du sentiment national. Le fait d'écrire, de débattre, de négotier sur les différentes significations de l'Etat et de la nation est

producteur de savoirs distincts et fragmentés: on voit apparaître des histoires multiples, des géographies différentes, de nombreuses éthiques et politiques. D'un côté, ceci constitue une subversion, une menace, un questionnement direct du narratif national de l'Etat; de l'autre côté, le discours sur la nation, sur l'Etat, sur les appartenances authentiques construit l'Etat national comme quelque chose de réellement existant. L'écriture commune dans le cadre du forum a pour résultat plusieurs années de négociations ardues sur le sens des catégories nationales au Monténégro.

Mots-clés: appartenance nationale, anthropologie de l'Internet, forum Internet, Monténégro, engagement culturel, reproduction de l'Etat